

THOMAS FUCHS

Ruumiin muisti ja tiedostamaton

Perinteisessä psykoanalyysissa tiedostamaton ymmärrettiin erillisenä psyyken sisäisenä todellisuutena, joka on piilossa ”tietoisuuden alla” ja ainoastaan metapsykologisiin lähtökohtiin ja käsitteisiin nojaavan ”syvyyspsykologian” saatavilla. Tämä artikkeli esittelee tätä vertikaalista käsitystä vastaan fenomenologisen, ’ruumiin muistiin’ ja ’elämänkenttään’ perustuvan näkökulman, jossa tiedostamatonta tarkastellaan eletyn ruumiin, eletyn tilan ja kehojenvälisyyden eli interkorporealisuuden horisontaalisena ulottuvuutena. Ruumiin muistin voi määritellä ruumiin välittämäksi ja aiempien kokemusten kerrostamaksi piilevien havaitsemis- ja käyttäytymistäipumusten kokonaisuudeksi¹. Elämänkenttä puolestaan tarkoittaa tilallista olemassaolon muotoa, jonka keskus on eletty ruumis ja jossa tiedostamattomat konfliktit tulevat esiin erilaisina kenttävoimina.

[...] *il n'y a pas d'homme intérieur, l'homme est au monde, c'est dans le monde qu'il se connaît.*
– Maurice Merleau-Ponty²

Johdanto: psykoanalyysi ja fenomenologia

Psykoanalyysi ja fenomenologia saivat alkunsa suunnilleen samaan aikaan ja molemmat pitivät itseään perustavina subjektiutta tutkivina tieteinä, mutta ne ovat tästä huolimatta jääneet toisilleen vieraisiksi³. Tämä johdattaa ennen kaikkea psykoanalyysin ja fenomenologian vastakkaisista tavoista tarkastella tietoisuutta. Psykoanalyysille tietoisuus ilmeni silkkana kimmeltävänä pintana, joka peittää mittaamattomissa syvyyksissä piilevät psykologiset voimat ja prosessit, joilla on todellinen vaikutusvalta. Fenomenologialle tietoisuus oli puolestaan välittäjä tai valo, jonka kautta kaikki ilmiöt tulevat ylipäänsä nähtyiksi ja ilmenevät sellaisenaan. Näitä kahta lähestymistapaa erottaa selvästi se, pidetäänkö tietoisuutta pelkkänä *ulkomuotona* [*semblance*] (*Schein*) vai *ilmenemismuotona* [*manifestation*] (*Erscheinung*). Niinpä myös niiden näkemykset tiedostamattomasta ovat poikenneet vahvasti toisistaan. Tiedostamatonta on hahmotettu yhtäältä psyykkisen elämän todellisena lähteenä, piilevänä merkitysrakenteena ja eteenpäin vievänä voimana, jolla on monia, joskin koodattuja tapoja saada tahtonsa läpi, jopa vastoin subjektin tietoisia aikomuksia. Toisena vaihtoehtona oli nähdä tiedostamaton implisiittiseen tiedostamiseen rajoittuvana ilmiönä, joka on tietoisuuden tavoitettavissa ja joka ei periaatteessa voi olla subjektille vieras. Husserlin sanoin:

”Mitä en ’tiedä’, mikä ei ole kokemuksessani, kuvitelmissani, ajattelussani ja teoissani läsnä minulle havaittuna, muistettuna, ajateltuna ja niin edelleen, ei ’vaikuta’ mieleeni. Ja mikä ei ole kokemuksessani, oli se sitten huomiotta

jätettyä tai implisiittis-intentionaalisesti määrätynyt, ei motivoi minua edes tiedostamattani.”⁴

Nämä kaksi näkemystä eivät vaikuta helposti yhteensovittavilta. Lähemmässä tarkastelussa psykoanalyysilla ja fenomenologialla on kuitenkin yhteinen lähtökohta: kartesiolainen näkemys tietoisuudesta ”kirkkaana ja selkeänä havaintona” – oletus tietoisuuden sisältöjen läpinäkyvyydestä sille itselleen. Husserlille *cogito* on läsnäolevaa ilmeisyyttä [*present evidence*], kaikkien sisältöjen välttämätön ’appresentaatio’ havainnoivassa tietoisuudessa. Ilman sitä tietoisuuden sisällöt sulaisivat tai pakenisivat menneisyyden tai tulevaisuuden epätodellisuuteen. Kaikkien muistojen, ideoiden ja tietoisuuden mahdollisuuksien täytyy ikään kuin tarrautua tähän ilmeiseen läsnäoloon [*evident present*], jotta ne eivät katoaisi. Freudin tietoisuuskäsitys ei puolestaan juuri poikkea tästä: hänelle tietoista on vain ”idea, joka on läsnä tietoisuudessamme ja jonka havaitsemme” kussakin tapauksessa⁵. Perinteisesti tietoisuus ymmärretään nykyhetken ideoiden tai mielikuvien (representaatioiden) tilana. Tiedostamaton on näin ollen puolestaan tila, jonka ajatellaan sisältävän kaikki muut ideat, jotka eivät ole läsnä tiettyinä hetkenä. Freud hylkää ajatuksen monimerkityksisestä tietävästä–ei-tietävästä tietoisuudesta, sillä ”[...] tietoisuus, josta ei lainkaan tiedetä, tuntuu minusta paljon absurdimmalta kuin se, että jokin mentaalinen on tiedostamatonta.”⁶ Tietoisuuden täytyy olla läpinäkyvä itselleen tai se ei ole tietoisuutta lainkaan.

Psykoanalyysi kapinoi näin perinteistä tietoisuuden filosofiaa vastaan mutta epäonnistui sen kukistami-

sessä ja lisäksi myös tietämättään omaksui joitakin sen lähtökohtia. Tilanne vastaa nykyistä konfliktia neurobiologian ja perinteisen filosofian välillä: suvereeni, autonominen, tietoinen subjekti, joka on neurobiologian mukaan syöstyvä vallasta, on pelkkä dualistinen rakennelma. Ruumiistaan ja elämästään erotettuna, kulloisiinkin 'mentaalisiin tiloihinsa' pelkistettynä, ruumiittomana ja siten voimattomana 'egosta' tulee helppo saalis neurobiologiselle reduktionismille. Näin tiedostamattoman rooli tosiasiaissa vaikutusvaltaisena alarakenteena siirtyy aineellisille aivoille. Vaarana on tietysti naturalisoida subjekti tavalla, jolla voi olla huomattavasti esineellistävämpi vaikutus kuin Ludwig Binswangerin kritisoidulla Freudin tulkinnalla ihmisestä *homo naturana*⁷.

Ajan mittaan fenomenologia alkoi korostaa yhä enemmän subjektin kehollista ulottuvuutta, josta olisi yhtä hyvin voinut tulla psykoanalyysin ydin. Kuten hyvin tiedetään, Freud ei ainoastaan pitänyt ruumista egon alkuperänä⁸. Ruumiilla oli myös ratkaiseva merkitys psykoanalyttisessa viettiteoriassa, joka oletti, että osavietit kehittyvät vaiheittain, että niitä hallitsevat tietyt ruumiin alueet ja että niiden "kohtaloilla" on pysyvä vaikutus yksilön kehitykseen. Tästä käsityksestä huolimatta mielen ja ruumiin kahtiajako vaikutti psykoanalyttiseen teoriaan. Vietit eivät lopulta ole Freudille eletyn ruumiin ilmiöitä vaan objektiivis-somaattisia kvantiteetteja: niiden representaatiot eivät kuulu subjektin libidinaaliseen ruumiiseen vaan ovat aina valmiiksi osa psyyken sisäistä, piilevää apparaattia, jossa viettien johdannaiset ja energialaukaukset muuntuvat keskenään ja jakautuvat psyyken eri tasoille – ja jota voidaan tulkita ainoastaan ulkoisten merkkien kuten ruumiinkielen tai puheen lävitse. Niinpä ruumis oli lopulta kiinnostava ainoastaan symbolisten tai kuviteltujen merkitysten tyyssijana, eräänlaisena psyyken heijastuskenttänä, jonka piilotettuja merkityksiä oli aina tulkittava tarkasti. Dualistisessa mallissa ei ollut kuviteltavissa, että mentaaliset ilmiöt voisivat olla samalla myös ruumiillisia.

Ajatus 'psykkisestä apparaatista' juontuu epäilemättä Freudin varhaisesta aivoteoriasta. Se synnytti myös ajatuksen sisäisestä säiliöstä, joka oli varattu kuville ja muistoille ulkoisesta todellisuudesta. Sisäistettyinä 'objekti-representaatioina', 'imagoina' ynnä muina ne kansoittivat psyyken eri lokeroita ja kehittivät siellä viettienergioiden ajamina omanlaisensa elämän. Radikaali tietämättömyys erotti egon näiden lokeroitten olennaisista osista: Freudin mukaan topologisesti rakentunut, dynaaminen tiedostamaton on perustavasti erilainen kuin latentti ja implisiittisesti "aiemmin tiedostettu" esitietoinen⁹. Torjunnan taloudellinen mekanismi asettuu esitietoisien ja tiedostamattoman väliin ja sekä torjuttu että torjuva mekanismi – siis torjunnan motivaatio – pakenevat tietoisuutta. Freud tarjosi tämän näkemyksen todisteiksi fyysisiä oireita ja *freudilaisia lipsahduksia*, jotka vaikuttavat egolle vierailta tai merkityksettömiltä, ilmeisen ja latentin *unisisällön* eroja, joiden aiheuttajana voidaan pitää tiedostamatonta sensuuria, ja viimeisenä (joskaan ei vähä-

simpänä) analyysin aikana ilmenevää potilaan *vastarintaa* torjutusta tietoiseksi tulemista kohtaan.

Kun tiedostamaton eristettiin näin radikaalisti, se joutui ongelmallisen monitulkintaiseen asemaan subjektiivisen kokemuksen ja objektiivisten prosessien välillä¹⁰. Itse asiassa se palautui lopulta väistämättä psykologisen apparaatin objektiivisuuteen. Freud ratkaisee havaitsemansa paradoksin – voimme "tietää jotain, mitä samaan aikaan emme tiedä" ja voimme olla "sokeita samaan aikaan kun silmät näkevät"¹¹ – halkaisemalla psyyken kahtia. Tiedostamattomasta tulee näin "sisäinen ulkoma"¹², toisin sanoen jonkinlainen subjektin sisällä oleva ulkoinen, jonka merkitykset ja vaikutukset ovat tälle vieraita. On tarpeen kuitenkin muistaa Husserlin vastalause subjektille täysin vierasta motivaatiota kohtaan. Miten subjekti voisi mitenkään kyetä ylittämään tällaisen rakennelman ja ottamaan uudelleen haltuun vierasta merkitystä, ellei se olisi sekä alkuperältään että latentissa tilassaan *hänen oma* merkityksensä? Psykoanalyttinen terapia pystyisi silloin vain välittämään rationaalisia oivalluksia sisäisestä elämästä, ei edistämään persoonallisuuden aitoa integraatiota. Terapian tavoite, egon siirtäminen idin paikalle, voitaisiin tällöin saavuttaa vain puhtaasti tiedollisesti, ei todellisuudessa itsensä tuntemisena.

Tähän näkemykseen kohdistunut fenomenologinen kritiikki on kulkenut useita eri reittejä.

- Sen sijaan, että olisi hahmottanut tiedostamatonta subjektille ulkoa käsin rajoituksia asettavana olosuhteena, Jean-Paul Sartre ymmärsi sen subjektin minäsuhteen perustavana modaliteettina, 'huonona uskona' (*mauvaise foi*)¹³. Subjekti omaksuu ristiriitaisen suhteen itseensä ja antaa itsensä niin sanotusti liukua "tarkoitukselliseen epätarkkaavaisuuteen [*intentional inattention*]" : hän ei tiedä *eikä haluakaan* tietää, ei näe *eikä haluakaan* nähdä, ja näin päätyy olemaan yhtä aikaa sekä pettäjä että petetty.
- Vastaava kaksoistietoisuuden muoto on löydettävissä Husserlin kuvien havaitsemista, reproduktiivista tietoisuutta, muistia ja ennen kaikkea *mielikuvitusta* koskevista analyyseista, kuten Rudolf Bernet on pyrkinyt osoittamaan¹⁴. Kutakin näistä tietoisuuden muodoista määrittää läsnäolon ja poissaolon kahtalaisuus: ego asuttaa yhtä aikaa kahta maailmaa. Näin ne voivat myös toimia malleina tietoisien ja tiedostamattoman väliselle suhteelle.
- Kolmas tapa ylittää tietoisien ja tiedostamattoman kahtiajako on laajentaa subjektuuden aluetta niin sanotusti *vertikaalisesti* siten, että vietin ja halun ilmiöt sisältyvät siihen peruserroksina. Max Scheler ja hänen jälkeensä etenkin Michel Henry ottivat lähestymistavakseen tämän metodin, jossa Freudin metapsykologiset käsitteet tulkittiin uudestaan perustavasti elämään kuuluviksi, tietoista minuuskokemusta aina edeltäviksi toiminnoiksi¹⁵.
- Lähtökohdaksi voidaan lopulta ottaa myös ruumiin monitulkintaisuus niin kuin Merleau-Ponty sen käsitti: laajentaa

subjektiutta *horisontaaliseen* ulottuvuuteen ja kohdata tiedostamaton ruumiillisessa käyttäytymisessä, jokapäiväisessä elämässä ja eletyn tilan rakenteissa.¹⁶ *Ruumiin muistilla* on tässä erityinen rooli: se muuttaa ruumiilliset ja kehojenväliset kokemukset implisiittisesti vaikuttaviksi taipumuksiksi, jotka muodostavat jokapäiväisen elämän pääasiassa tiedostamattomaksi jäävän perustan¹⁷.

Jatkossa seuraan viimeksi mainittua polkua (torjumatta muita mainitsemiani mahdollisuuksia). Kysymys siis kuuluu: voidaanko tiedostamaton paikantaa yksilön elettyihin suhteisiin ja käyttäytymiseen – toisin sanoen eletyn ruumiin ja interkorporealisuuden *horisontaaliseen* ulottuvuuteen? Missä määrin tällainen käsitys heijastaa Freudin tiedostamattoman piirteitä? Seuraavassa kehitelen ensin ruumiin muistin ja sen muodostaman suhteiden kentän käsitteitä, ja sitten pohdin tämän kentän rakenteita, joita tiedostamaton voisi asustaa.

Ruumiin muisti

Mikäli ruumista ei niinkään pidetä näkyvänä, kosketettavana ja tuntevana fyysisenä kehona vaan hahmotetaan se Merleau-Pontya seuraten *kykynämme* nähdä, koskea ja tuntea, tällöin ruumiin muisti tarkoittaa näiden taipumusten kokonaisuutta, joka on muotoutunut kehityksemme aikana – toisin sanoen niiden historiallista ulottuvuutta. Kaikki menneisyydessä koetut tilanteet ja toimet ikään kuin sulautuvat yhteen eikä yksikään nouse esiin itsenäisesti. Kokemusten toistuessa ja kasautuessa syntyy taparakenne: paljon harjoitetuista liikesarjoista, toistuvasti havaituista hahmoista (*Gestalten*), toiminnan ja vuorovaikutuksen muodoista tulee implisiittistä, ruumiillista tietoa ja taitoa. Ruumiin muisti ei vie meitä menneisyyteen vaan tuo menneisyyden epäsuoran vaikutuksen nykyhetkeen. Tämä näkemys lähestyy viimeaikaisen muistitutkimuksen tuloksia, joissa korostuu *implisiittinen* muisti totunnaisten käyttäytymisen ja tiettyjen toimintojen tiedostamattoman *välttelyn* perustana¹⁸.

Ruumis on siis kokoelma organisesti kehittyneitä taipumuksia ja kykyjä havaita ja toimia, mutta myös haluta ja kommunikoida. Sen muistiin kiinnittyneet kokemukset peittävät ympäristön alleen kuin näkymätön verkko, joka yhdistää meidät esineisiin ja ihmisiin. Kuten Merleau-Ponty kirjoittaa, ruumis on ”pysyvä keinomme ’asennoitua’ ja näin luoda virtuaalista läsnäoloa”, toisin sanoen aktualisoida menneisyytemme ja siten tuntea olomme kotoisaksi eri tilanteissa¹⁹. Lisäksi ruumiillisiin kokemusrakenteisiin sisältyy aina toinen ihminen ilmaisun oletettuna vastaanottajana ja halun kohteena. Ennen kuin voin reflektoida sitä, mitä kommunikoin eleilläni ja puheellani, ruumiini luo aina jo tunnon kanssa-olemisesta; se ilmaisee itseään asennoilla ja eleillä ja samalla reagoi vaikutelmiin toisista. Tämä ’interkorporealisuus’ on ensisijainen intersubjektiivinen järjestelmä, jossa ruumiillisen vuorovaikutuksen muodot kehittyvät lapsuudesta lähtien ja jatkuvasti aktualisoituvat uudelleen²⁰. Se sisältää minän ja toiset, tietoisien ja

”Ruumiin muisti ei vie meitä menneisyyteen vaan tuo menneisyyden epäsuoran vaikutuksen nykyhetkeen.”

tiedostamattoman: ”Minun ei tarvitse etsiä toisia kaukaa: löydän heidät omasta kokemuksestani, asuttamasta onteloita, jotka osoittavat, mitä minä en näe ja minkä he näkevät [...]. Emme ole millään tavoin sulkeutuneita itsemme sisälle.”²¹

Ruumiin muisti ja elämänkenttä

Ruumiin muisti sen paremmin kuin ruumiin skeemakaan ei siis ole ainoastaan fyysiseen kehoon rajoittuva sisäinen järjestelmä. Se on sensorimotorinen, emotionaalinen ja interaktiivinen kenttä, jossa me kehollisina olentoina jatkuvasti liikumme ja toimimme. Tässä yhteydessä voidaan nojata Kurt Lewinin psykologiseen kenttäteoriaan, erityisesti *elämänkentän* käsitteeseen, jota kuvaan seuraavaksi lyhyesti ja liitän sen sitten ruumiin muistin rakenteisiin²².

Elämänkentän keskus on yksilö ja yksilön ruumis. Lewinin mukaan kenttää määrittävät koetut ominaisuudet, kuten läheisyys tai etäisyys, kapeus tai leveys, kiinnittyneisyys tai erillisuus, saavutettavuus tai pakenevuus ja se muodostuu fyysisistä tai symbolisista, liikettä vastustavista *rajoista*. Näin syntyy enemmän tai vähemmän selkeitä *sektoreita*, kuten esimerkiksi itseä ympäröivä peripersonaalinen tila, hallinnoidut alueet (omaisuus, koti) ja jostakusta toisesta säteilevä vaikutuspiiri, mutta myös kielletyt tai tabualueet. Lisäksi elämänkenttää lävistävät *kenttävoimat* tai *vektorit*, jotka yksinkertaisimmillaan vetävät puoleensa tai työntävät luotaan. Elämänkentän vastakkaiset houkuttelevat ja torjuvat voimat johtavat tyypillisiin ristiriitaitilanteisiin: vetovoima vastaan luotaantyöntävyys, vetovoima vastaan vetovoima ja niin edelleen. Ne voidaan nähdä tiettyssä tilanteessa tarjoutuvina, keskenään ristiriitaisina liikkeen suuntina tai mahdollisuuksina.

Hyvänä esimerkkinä ristiriitaisista kenttävoimista voisi toimia pieni lapsi, jota sidos äitiin ja uteliaisuus vetävät eri suuntiin²³. Äiti on ensinnäkin ”turvasatama”, jonkinlainen painovoiman keskus, joka kaareuttaa lapsen kokemaan tilaa niin, että tämä pysyy äidin läheisyydessä.

”Tiedostamatonta ei tulisi etsiä itsemme perukoilta, ’tietoisuutemme’ selän takaa.”

Näin tila muuttuu asteittain: mitä kauemmas äidistä lapsi liikkuu, sitä tyhjemmäksi ja yksinäisemmäksi se muuttuu. Kun tila tihenee jälleen toisten, vieraiden ihmisten ympärillä, lapsi kiertääkin heidät: heidän lähellään tila kaareutuu negatiivisesti. Vähitellen lapsen tutkimusvietti ja ympäristön puoleensavetävät houkutukset saavat hänen siteensä äitiin löystymään niin, että hän pystyy ottamaan etäisyyttä tiheyden tutusta keskuksesta – mutta vain, kunnes sidosta on venytetty liiaksi ja lapsi lopulta juoksee takaisin äidin luo. Tämä esimerkki havainnollistaa hyvin myös sitä, että molemmat kenttärakenteet perustuvat ruumiin muistiin, tässä tapauksessa lapsen kokemuksiin läheisyydestä ja siteestä äitiin. Toinen tunnistettava esimerkki voisi olla englanninkielinen sananlasku *once bitten, twice shy*, joka havainnollistaa ruumiin muistin synnyttämää *vastemmielisyyttä*. Kolmantena esimerkkinä ovat lapsen mahdollisia liikesuuntia rajoittavat kielletyt vyöhykkeet: hänen spontaanit impulssinsa törmäävät niihin vanhempien käskyihin, jotka ovat jättäneet negatiivisia jälkiä hänen elämänkenttäänsä.

Elämänkenttä voi siis – ihmisen kokemuksista, kyvyistä ja motiiveista riippuen – sisältää useita merkityksiä, painotuksia tai valensseja. Kuten fyysikaaliseen kenttään, siihen voi ilmestyä ”painovoimavaikutuksia”, tilan näkymättömiä ”kaareutumia” tai rajalinjoja, jotka rajoittavat tai estävät spontaaneja liikkeitä. Erityisesti psykopatologiassa kohdataan monenlaisia elämänkentän muuntumia²⁴, kuten esimerkiksi pakko-oireisten potilaiden tabuvyöhykkeet ja fobiapotilaiden karttamisvyöhykkeet, jotka perustuvat tiettyihin menneisiin, ruumiin muistiin kerrostuneisiin kokemuksiin.

Tiedostamattoman fenomenologiasta

Olen luonnostellut yllä lyhyesti lähestymistapaa ja terminologiaa, joiden avulla voidaan muotoilla uudelleen tiedostamatonta koskevia kysymyksiä ja vastauksia.

Jos hylätään topologisesti rakentunut, tietoisuuden ulottumattomissa piilevä tiedostamaton – erillinen psyy-

kensisäinen prosessi, joka vaikuttaa subjektiin ikään kuin ulkoa käsin – voidaan kysyä, olisiko mahdollista pitää tiedostamatonta toisenlaisena kokemuksen muotona, joka ilmenee eletyn ruumiin ja eletyn tilan *horizontaalissa* ulottuvuudessa. Esimerkki tästä voisi olla itse ruumis, joka nähdessään pysyy aina näkymättömänä ja jonka taipumuksista jään usein tietämättömäksi: ne itse asiassa tulevat minua vastaan ulkopuolelta, houkuttelevien tai vastenmielisten objektien sekä ympäristöni affordansien ja kenttärakenteiden muodossa. Kuten Merleau-Ponty kirjoittaa, tällaista ”tiedostamatonta ei tulisi etsiä itsemme perukoilta, ’tietoisuutemme’ selän takaa, vaan ennemmin edestämme, ilmauksena [elämän]kentästämme”²⁵. Se olisi kokemuksemme ja käyttäytymisemme tunnistamaton kääntöpuoli tai niiden toinen, piilotettu merkitys.

Tarkastellaan aluksi torjutun toiveen kenttärakennetta. Heinrich von Kleistin pieni tarina ”Der Branntweinsäufer und die Berliner Glocken” (”Viinajuoppo ja Berliinin kellot”, 1810) kertoo alkoholisoituneesta sotilaasta, joka heltymättömien saarnojen ja rangaistusten jälkeen on päättänyt alkaa raittiiksi mutta on humalassa jo kolmen päivän kuluttua. Kun häneltä kysytään, miten hän saattoi retkahtaa kaikista hienoista päätöksistään huolimatta, hän perustelee käytöstään sanomalla, että paholaisella täytyi olla sormensa pelissä, sillä kaupungin läpi kävellessään hän yhtäkkiä kuuli eri alkoholijuomien nimiä kellojen soitossa: esimerkiksi ”*Kümmel! Kümmel!*” kaupungintalon kellon korkeaäänisessä kilahtelussa, ”*Pommeranzen, Pommeranzen*” matalaäänisissä katedraalikelloissa ja niin edelleen. Lopulta hän ei voinut kuin alistua näille salakavalille äänille.²⁶

Vaikka tämä humoristinen esimerkki kuvaa toivetta, jota ei niinkään torjuttu vaan pikemminkin tukahdutettiin tahdonvoimalla, se esittää hienosti, miten vastakaiset ruumiilliset impulssit tai vietit voivat epäsuorasti ajaa itsensä läpi: ulkoa käsin. Torjuttu halu on ikään kuin siroteltuna kokemuksellisella kentällä ja se kristallisoituu lopulta tiettyjen havaintojen ympärille – sellaisten, jotka ovat riittävän epämääräisiä, mutta kuitenkin tarjoavat tarkoitukseen vaadittavaa samankaltaisuutta, kuten tässä tapauksessa erilaiset kellonlyönnit. Latentti tai piilotettu merkitys saa muotonsa epävarmuuden tai *monitulkintaisuuden* tilassa. Tyydyttämättömäksi jäänyt vietti tai toive murtautuu esiin kiertotietä ja ulkopuolelta niin, että periaatteessa voimme jo tunnistaa *siirtymän* mekanismin toiminnan. Se, mitä todella halutaan, tulee tyydytetyksi jonkin samankaltaisen avulla.

Tematisoimattomat (vain ruumiillisesti ilmaistut) [*unthematic*] merkitykset häiritsevät temaattisia [*thematic*] merkityksiä vastaavalla tavalla myös erilaisissa *freudilaisissa lipsahduksissa*. Freudin itsensä mukaan ”virhesuoritukset ovat tulosta kahden erisuuntaisen pyrkimyksen interferenssistä ja [...] toista näistä intentioista voi sanoa häirityksi, toista häiritseväksi.”²⁷ Eniten Kleistin sotilasesimerkkiä muistuttaa virhekuuleminen: latentisti haluttu merkitys ”tulkitaan” samankaltaisesta äänisarjasta. Puhe- ja kirjoitusvirheissä ja esineiden päättyessä väärin paikkoihin toinen intentio eksplisiittisesti

häiritsee aiottua tekoa eikä ”vasen käsi” – kirjaimellisesti – ”tiedä mitä oikea käsi tekee”. Lopulta *unohelussa* alkuperäinen mutta epämieluisa intentio suljetaan mielestä ja korvataan muilla, esimerkiksi rutiininomaisilla prosesseilla. Merkityksellinen latentti intentio siis puskee läpi spontaaneissa ruumiillisissa havainnoissa tai toiminnossa, jotka tapahtuvat ”kuin itsestään” – sen aikaansaamaa keikahdusta tai limittymistä ilmaisee esimerkiksi englannissa etuliite *mis-* (”virhe-”, ”väärin-” tai ”ohi-”).

Lipsauttaja pystyy ehkä välittömästi tai lyhyen pohdinnan jälkeen hahmottamaan lipsahduksen merkityksen ja tunnistamaan sen omakseen. Tai sitten hän pitää sitä ”järjettömänä”, toisin sanoen itselleen vieraana. Freud kirjoittaa esimerkiksi ”väärin sanomisesta” seuraavaa:

”Kun me jälkeinpäin paljastamme sen [intention, johon väärin sanominen perustui] asianomaiselle puhujalle, hän voi joko myöntää sen tutuksi, jolloin se siis on ollut vain hetkellisesti tiedostamaton, taikka kieltää sen tyystin vieraana, jolloin se taas pysyy jatkuvasti tiedostamattomana.”²⁸

Freud perustaa muun muassa tälle erolle kategorisen jaotelunsa ’esitietoiseen’ ja todelliseen dynaamiseen ’tiedostamattomaan’, joka on suljettu ulos tai torjuttu tietoisuudesta ”elävien voimien avulla”²⁹. Puolustusmekanismi ja sitä vastaava latenttiin merkitykseen kohdistuva vastarinta edellyttävät tietysti, että itse estotaipumukset ja -motiivit suljetaan pois tietoisuudesta. Kysymys kuuluu kuitenkin, oikeuttaako tämä varaamaan dynaamiselle tiedostamattomalle erillisen psyykkensäisen tilan. Tätä vastaan asettuu yllä lainatussa Freudin sitaatissa esiin tuleva, lähinnä asteittainen erottelu väliaikaisesti (”hetkellisesti”) ja pysyvästi (”jatkuvasti”) tiedostamattomaan. Kummassakin on lopulta kysymys vain vastakkaisista intentioista, ja jälkimmäisessä tapauksessa on lisäksi ylimääräinen torjuva taipumus. Mutta jos Freudin mainitsemien torjunnan ”elävien voimien” lähteeksi ei oleteta psyykkensäistä, tietoisuuden tavoittamattomissa olevaa mekanismia vaan hahmotetaan ne pikemminkin kenttävoimina, niille löytyy helposti malleja ruumiin- tai elämänkentästä.

Ensimmäinen mieleen tuleva esimerkki on *helpottava asento*, johon haavoittunut hakeutuu pitäen vaistomaisesti loukkaantunutta jäsentä vaarallisten objektien ulottumattomissa ja suojellen sitä joutumatta vielä ajattelemaan tapahtunutta. Välttelykäytös on siis inkorporoitu eli ruumiillistettu ruumiin muistiin. Lisäksi olen jo maininnut lapsen kohtaamat *kielletyt vyöhykkeet*, joiden negatiiviset kenttävoimat vastustavat tämän lähestymistä, kunnes lapsi kunnioittaa niitä automaattisesti. Kun tarkastellaan *tabu-vyöhykkeitä* ja -objekteja, astutaan askel lähemmäs dynaamista tiedostamatonta. Toisin kuin kielloilla, tabulla on sikäli erityinen rakenne ja vaikutus, että sitä ei muotoilla avoimesti, vaan se syntyy toisten välttelykäyttäytymisen seurauksena; ikään kuin jaettu elämänkenttä kaareutuisi negatiivisesti kielletyn ympärillä. Tabut ovat tehokkaimmillaan, kun yhteisön jäsenet eivät ole tietoisia niistä. Tabujen rikkojaa ei välttämättä rangaista avoimesti, mutta rikkomisen synnyttää rikkojassa automaattisesti häpeän,

syllisyyden ja inhon tunteita, joita toisten halveksunta ja hyljeksivä hiljaisuus vahvistavat.

Kokemusta ja käyttäytymistä ohjaavat kaikissa mainituissa tapauksissa negatiiviset – siis ”luotaantöytäviä” – kenttävoimat, joiden vaikutus on tiedostamaton. Kuten esimerkin haavoittunut henkilö, subjekti on asteittain hakeutunut mahdollisten konfliktien ulottumattomiin. Välttelystä on tullut implisiittinen, ruumiillinen käyttäytymismalli, jolloin ympäristön mahdollisia uhkaavia tekijöitä ei enää koeta tietoisesti. Luotaantöytäviä kenttävoimat eivät kuitenkaan näyntyä tietoisuudelle sen ulkopuolisina vaan, Hegelin sanoen, ”sen omana toiseutena”. Ne ovat edelleen osa kokemuksenttää, sen negaatio. Elämänkentän rajojen yli astuttaessa syntyvät pelon, syllisyyden tai häpeän tunteet olivat jo aiemmin latentisti läsnä ja saivat aikaan näiden rajojen affektiivisen latauksen.

Dynaaminen tiedostamaton vastustaa tietoiseksi tulemistaan samalla tavoin ”lipsahduksen” tapauksessa. Tämä vastarinta ei ole tietoisista eikä implisiittistä tai esitietoista, eikä lähestymistapamme mukaisesti myöskään täysin tietoisuuden ulkopuolella. Se on osa *tietoisuuden itsensä monitulkintaisuutta tai kahtalaisuutta*; näin ollen kohdatessaan piilotetun merkityksen ilmentymän subjektilla saattaa olla ainakin aavistus, että se esittää hänelle *kysymyksen* – kysymyksen, joka koskee hänen omaa toisuttaan. Kuten Merleau-Ponty kirjoittaa:

”[...] tiedostamaton ei voi olla ’kolmannen persoonan’ prosessi, sillä juuri tiedostamaton päättää, mikä meissä saa tulla virallisesti olevaksi ja välttelee ajatuksia tai tilanteita, joita vastustamme, ja siis tiedostamaton ei ole ei-tietoa vaan pikemminkin ei-tunnistettua ja muodostumatonta tietoa, jota emme halua omaksua. Likiarvoisesta ilmaisutaan huolimatta Freud on löytämässillään sen, mitä muut ajattelijat ovat paremmin kuvanneet monimerkityksiseksi havainnoksi.”³⁰

Toinen puolustusmekanismi, *projektio*, voi auttaa ymmärtämään tätä tietoisuuden monitulkintaisuutta. Projektiossa hirrestä omassa silmässä tulee roska jonkun toisen silmässä. Toisin sanoen havaitsemme toisissa impulssit ja motiivit, joita vastaan itse olemme rakentaneet itseemme defensejä. Luonnollisesti tämä havainnointi on myös monitulkintaista, koska se ylenmääräinen into, jolla paheksomme toisten impulsseja, saa energiansa juuri siitä vaivasta, jonka joudumme näkemään omien impulssiemme neutraloimiseksi. Freud on epäilemättä oikeassa siinä, että itsetietoisuuden sokea piste ei aiheudu pelkästä ”huomioimattomuudesta” vaan aktiivisesta ja emotionaalisesti latautuneesta torjunnasta. Joka tapauksessa torjunta on seurausta subjektin itsensä, ei jonkin tämän ulkopuolisen mekanismin työstä ja vaivannäöstä.

Trauma ja toisto

Tarkastellaan nyt toisenlaista ilmiötä, nimittäin emotionaalisen trauman tiedostamattomia vaikutuksia, joita

Merleau-Ponty pyrkii tulkitsemaan *Phénoménologie de la perception*issa. Hänen mukaansa torjuttu on kuin amputaatiopotilaan haamuraaaja: kokemus ruumiillisista toimintamahdollisuuksista pysyy yllä, vaikka ne eivät enää sovi yhteen nykyhetken kanssa. Totunnaisen ja nykyisen ruumiin välille syntyy konflikti. Vastaavasti torjunta luo nykyiseen subjektiuteen tyhjän tilan³¹, ikään kuin käsittelemättä jääneen kokemuksen ”negatiivi” tulisi huomautta väliin jokaisessa uudessa tilanteessa ja siten vangitsisi traumatisoituneen henkilön nykyisyydessä läsnä olevaan menneisyyteen.

”[T]ämä fiksaatio ei sulaudu muistoksi, se jopa sulkee muistot ulkopuolelleen sikäli kuin ne levittäytyvät etemme kuin kuvat, aiemmat kokemukset. Tämä mennyt [trauma], joka jää todelliseksi nykyisyydeksemme, ei etäänny meistä vaan jää jatkuvasti piiloon katseemme taakse sen sijaan, että se asettuisi katseen eteen. Traumaattinen kokemus ei säily representaationa objektiivisessa tietoisuudessa, hetkenä, jolla on ajankohta: sen olemukseen kuuluu, että se säilyy ainoastaan olemassaolon tapana ja tiettyssä määrin yleisenä kokemuksena.”³²

Tässä esimerkissä torjuttu trauma ei kuulu eksplisiitiseen vaan ruumiilliseen muistiin, joka pitää torjuttua ”katseilta piilossa” ja jatkaa elämäänsä yleisen olemassaolon tavan tai ”tyylin” mukaisesti.³³ Vaurio on lävistänyt subjektin kehon ja jättänyt jälkeensä pysyvän reaktio- ja puolustusvalmiuden. Traumatisoitunut henkilö muuttuu yliherkäksi uhkaaville, häpeää aiheuttaville tilanteille, jotka jollain tavoin muistuttavat traumaa, vaikka tämä samankaltaisuus ei olisi tiedostettua, ja yrittää kiertää niitä. ”Torjunta kohdistuu tiettyyn kokemuksemme alueeseen, tiettyyn kategoriaan, tietyntyypisiin muistoihin.”³⁴ Uhri saattaa silti joka hetki kohdata jotain, mikä herättää trauman hänessä. Traumatisoituneelle kehittyy usein pysyvä taipumus reagoida pelokkaasti ja hermostuneesti, esimerkiksi hätäntyä aina ovikellon soidessa ja tuntee, että tuntemattomat seuraavat tai tarkkailevat häntä.

Juutalaisen kirjailija Aharon Appelfeldin muistelmissa on vaikuttava kuvaus ilmiöstä. Hän koki toisen maailmansodan seitsemänvuotiaasta kolmetoistavuotiaaksi piilokellon Ukrainan metsissä:

”Sodan päättymisestä on kulunut yli viisikymmentä vuotta. Olen unohtanut paljon, jopa asioita, jotka olivat hyvin läheisiä minulle – etenkin paikkoja, päivämääriä, ihmisten nimiä – ja silti koen tuon ajan kaikissa kehoni osissa. Palaan takaisin keskitysleirille tai metsiin, joissa vietin monia päiviä aina kun sataa, on kylmä tai tuuli raivoaa. Tuntuu, että muistilla on syvät juuret ruumiissani. [...] Kehoni solut tuntuvat muistavan enemmän kuin mieleni, jonka pitäisi muistaa. Vielä vuosia sodan jälkeen en pystynyt kävelemään teiden tai jalkakäytävien keskellä. Takeruin aina seiniin, yritin pysyä piilossa, kävellä nopeasti kuin olisin katoamassa. [...] Joskus pelkkä tietyn ruoan tuoksu tai kenkien kosteus tai äkkinäinen ääni veivät minut takai-

sin sodan keskelle [...]. Sota on tunkeutunut luihini. [...] [K]ämmenet, jalkapohjat, selkä ja polvet muistavat enemmän kuin muisti. Jos olisin ammentanut niistä, näkemäni olisi ylittänyt käsityskykyni.”³⁵

Kirjailijan ruumista ei ole merkinnyt vain yksittäinen tapahtuma vaan kokonainen elämänjakso. Omaelämäkerrallinen muisti ei olisi voinut jättää näin syvää jälkeä: asento- ja liikeaisti, kosketus, haju, kuulo, jopa tietynlainen sää saattaa yhtäkkiä herättää menneisyyden henkiin, ja jopa keholliset liikkumisen kaavat, kuten seinäviertä pitkin kävely, jäljittelevät edelleen takaa-ajetun pakolaisen käytöstä.

Trauman vaikutusta voidaan näin tarkastella ensinnäkin elämänkentän vääristymänä, joka vastaa tiedostamatonta välttelykäyttäytymistä ahdistusta aiheuttavien tai *luotaantyyntävien vyöhykkeiden* ympärillä. Näitä vyöhykkeitä ympäröivä eletty tila kaareutuu negatiivisesti ja estää elämän liikettä kehittymästä vapaasti. Toiseksi elämänkenttää kansoittavat samankaltaisuudet, joissa trauma lähestyy traumatisoitunutta ulkoa käsin niin, että sitä on mahdotonta välttää. Traumatisoitunut tuo trauman mukanaan maailmaansa yhä uudelleen asenteessaan, asennoissaan ja havainnointitaitumuksissaan.

Psykoanalyttinen *toistopakon* käsite voidaan liittää tähän kliinisen kokemuksen perusteella: toistuvat, yleensä vahingolliset käyttäytymis- ja ihmissuhdemallit vetävät potilaita puoleensa, vaikka he yrittäisivät tietoisella tasolla estää tätä. Heidän elämänkenttensä niin sanotusti ”kaareutuu positiivisesti” näiden alueiden ympärillä – toisin sanoen niillä on huomaamatonta *vetovoimaa*. Jos esimerkiksi hyväksikäyttö ja väkivaltaiset suhteet ovat määrittäneet yksilön varhaisia kokemuksia, nämä ongelmat määrittävät myös hänen myöhempien ihmissuhteidensa kaavoja. Hyväksikäytön tavat voivat vaihdella, mutta ruumiin muistiin tallentuneet implisiittiset käyttäytymismallit saavat aikaan odotusten täyttymisen ja johtavat tyypillisiin suhteisiin. Freud piti näitä tiedostamattomia toistoja, kuten niitä nykyisin kutsutaan, transferenssin muotoina. Kuten hän kirjoittaa, analyysissa on todettava, että:

”[...] analysoitava ei *muista* mitään siitä, mitä on unohtettu tai torjuttu, vaan hän *toteuttaa* sen. Hän ei luo sitä uudelleen muistona vaan toimintana. Hän *toistaa* sen, luonnollisesti ymmärtämättä, että hän toistaa. Analysoitava ei esimerkiksi sano, että hän muistaa olleensa uhmakas ja epäuskoinen vanhempiensa auktoriteettia kohtaan, mutta hän käyttäytyy näin lääkärin kohtaan.”³⁶

Interkorporeaalinen muisti saa potilaan toistamaan intersubjektivisten suhteiden tiedostamatonta esihistoriaa. Tämä tarkoittaa kuitenkin, että tiedostamaton ei olekaan psyykeen piilotettu kammio vaan kietoutuu yhteen elämisen tapojen ja ruumiillisen käyttäytymisen kanssa. Se on subjektille itselleen näkymätön alarakenne, joka kuitenkin tulee näkyväksi toisille, koska toiset ovat aina lopulta sen implisiittisenä kohteena. Tietoisuuden kes-

kellä oleva ”sokea piste” voidaan myös nähdä intersubjektiviisen suhteen kääntöpuolena: oma toisten-kanssa-olemisemme jää väistämättä meiltä itseltämme piiloon, ja oman itsemme pimeää puolta valaisee ainoastaan kommunikaatio toisten kanssa. Maailmassani toiset asustavat nimittäin ”onteloissa, jotka osoittavat, mitä minä en näe ja minkä he näkevät”³⁷.

Lopuksi

Ruumiinfenomenologian näkökulmasta tiedostamaton ei ole tietoisuuden alapuolisissa syvyyksissä sijaitseva psyykensisäinen todellisuus. Se ympäröi ja läpäisee tietoista elämäämme, niin kuin kuva-arvoituksissa taustaan kätkeytyvä hahmo ympäröi etualaa tai niin kuin eletty ruumis kätkee itsensä toimiessaan. Tämä tiedostamaton ei sijaitse psyyken *vertikaalisessa* vaan eletyn tilan *horizontaalisisessa* ulottuvuudessa. Sen asuinsijoja ovat erityisesti interkorporealisuus ja kanssakäymisemme toisten kanssa, ja näissä se vaikuttaa kuin jokapäiväisen elämämme nurja puoli. Se ei sijaitse yksilön sisäpuolella vaan tämän suhteissa toisiin.³⁸

Tiedostamattomat fiksaatiot ovat kuin rajoitteita henkilön mahdollisuuksien tilassa. Ne synnyttää implisiittinen mutta aina läsnäoleva menneisyys, joka kielletty osallistumasta elämän jatkuvaan etenemiseen. Niiden jäljet eivät kuitenkaan piile sisäisessä psyykissä maailmassa, vaan ne ilmenevät ”sokeina pisteinä”, ”tyhjinä tiloina” tai kaareutumina eletyssä tilassa: puheen ja toiminnan ”lipsahduksina”, ihmishuhdekuvioina, joihin henkilö toistuvasti ajautuu, toimina joita hän tiedostamattaan välttää, tiloissa, joihin hän jättää menemättä, hänelle tarjoutuvina mahdollisuuksina, joihin hän jättää tarttumatta tai joita hän ei edes uskalla nähdä. Tällaiset jäljet voidaan hahmottaa niin sanotusti ”negatiivina”, henkilölle tyyppillisinä estoina ja aukkoina. Ne voivat myös olla symbolisesti tai fyysisesti läsnä neuroottisissa tai psykosomaattisissa oireissa. Oire ei täten ole merkityksetön eikä myöskään huono tapa – kuten oppimisteoria oletti³⁹. Eikä oireen merkitys ole löydettävissä sen itsensä ulkopuolelta, tiedostamattoman sisäisyydestä. Merkitys sijaitsee interkorporeaalisen ilmaisen piirissä,

interaktiivisessa kentässä, vaikkei se olisikaan välittömästi ilmeinen vaan vaatisi ymmärrystä ja tulkintaa.

Tiedostamaton on siis poissaoloa läsnäolossa, havaitsematonta havaitussa⁴⁰. Samoin kuin hahmo peittää näkyvistä taustan, josta se piirtyy esiin, tietoisuus, havainto ja kieli peittävät kääntöpuolensa eli niihin aina sidoksissa olevan tiedostamattoman, havaitsemattoman ja hiljaisuuden. Tämä kääntöpuoli ei kuitenkaan pysy täysin piilotettuna vaan ilmaisee itsensä päälälleen kääntymisissä, kiasmaattisissa sotkeutumisissa ja tietoisuuden monitulkintaisuudessa: en tiedä *enkä haluakaan* tietää, en näe *enkä haluakaan* nähdä – toisin sanoen katsomme sen ohi intentionaalisen ei-intentionaalisesti [*intentionally–unintentionally*]. Tietoisuus ei ole itselleen täysin läpinäkyvä, sillä se piilottaa itsensä itseltään.

Tietoisuuden kahtalaisuus vastaa ruumiin monimerkityksisyyttä: ruumiin ilmenemismuodot vaihtelevat temaattisen ja tematisoimattoman, fyysisen (*Körper*) ja eletyn (*Leib*) ruumiin välillä. Lisäksi se vastaa itse olemassaolomme epämääräisyyttä ja konfliktiherkkyttä: juuri siksi, että olemme luonnollisia, ruumiillisia olentoja, voimme aina kohdata myös vaistomaisen ja luonnollisen puolemme. Tästä syntyy itseemme suhtautumisen ristiriitaisuus tai, Helmuth Plessnerin sanoin, ”eksentrisyys”, spontaaniuden ja reflektiivisyyden, ruumiin ja sielun, luonnon ja kulttuurin, tietoisien ja tiedostamattoman jatkuva konflikti⁴¹. Freudia voisi siis syyttää siitä, että jopa hän, kaikesta skeptisyydestään huolimatta, uskoi ihmiskunnasta liian hyvää: hän yritti pelastaa tietoisuutemme tältä sisäiseltä konfliktilta sijoittamalla sitä vastustavan tahdon erilliseen, tiedostamattomalle kuuluvaan tilaan – vetäen näin tämän tahdon vastuumme ulottumattomiin.

Suomentaneet Laura Oulanne & Anna Ovaska

(Alun perin: **Body Memory and the Unconscious.** Teoksessa *The Oxford Handbook of Philosophy of Psychoanalysis*. Toim. Richard G. T. Gipps & Michael Lacewing. Oxford University Press, Oxford 2018, 457–470.⁴²)

Viitteet

1	[<i>Body memory</i> voidaan kääntää myös kehomuistiksi. Käytämme sanoja ”ruumis” ja ”keho” käännoksessä synonyymisesti. Suom. huom.]	4	Husserl 1952, 231.	11	Freud 1957, 175n.
2	[...] ei ole olemassa sisäistä ihmistä. Ihminen on maailmassa ja vain maailmassa hän tiedostaa itsensä.” Merleau-Ponty 1945, v.	5	Freud 1943, 29.	12	Freud 1981, 455.
3	On tunnettua, että Husserlin <i>Logische Untersuchungen</i> ja Freudin <i>Die Traum-</i>	6	Freud 1993, 127, viite 1, suomennosta muokattu.	13	Sartre 1958, 47–.
		7	Binswanger 1957.	14	Bernet 1997.
		8	Ks. Freud 1993, 136.	15	Scheler 1928; Henry 1992.
		9	Freud 1940, 77f. [Ks. myös Freud 1981, 467. Suom. huom.]	16	Ks. Phillips (2018) Merleau-Pontyn fenomenologisesta psykoanalyysiluen- nasta.
		10	Waldenfels 2002, 294.	17	Fuchs 2000; 2012; 2016.
				18	Fuchs 2012; Schacter 1996.
				19	Merleau-Ponty 1945, 211.

- 20 Merleau-Ponty 1964b, 168.
 21 Merleau-Ponty 2000, 193–194.
 22 Lewin 1936. [Lewinin elämäntieteen käsite (*life space*) voidaan kääntää myös elintilaksi, suom. huom.]
 23 Stern 1991, 101.
 24 Fuchs 2007.
 25 Merleau-Ponty 1964a, 231.
 26 Kleist 1984. Myös Graumann (1960, 151) käsittelee Kleistin tarinaa kuvauksena näkökulman motivationaalista perustasta. [Tarinassa mainitut *Pomeranze* ja *Kümmel* viittaavat pomeranssi- ja kuminaviinaan. Suom. huom.]
 27 Freud 1981, 52.
 28 Freud 1981, 467–468. [Suomennosta muokattu, mm. 'piilotajuinen' tiedostamattomaksi'.]
 29 Freud 1943, 436. [Freud erottelee 'esitietoisien', joka viittaa kokemuksiin, jotka ovat hetkellisesti tietoisuuden ulottumattomissa mutta voivat tulla tietoisiksi, ja varsinaisen dynaamisen 'tiedostamattoman', josta yksilö ei voi tulla tietoiseksi (esim. Freud 1981, 167; 1993, 126). Suom. huom.]
 30 Merleau-Ponty 1960, 228.
 31 Merleau-Ponty 1962, 87.
 32 Merleau-Ponty 1945, 98.
 33 Alun perin *comme un style d'être* (Merleau-Ponty 1945, 98).
 34 Merleau-Ponty 1945, 189.
 35 Appelfeld 2009, 50; 90, vii.
 36 Freud 1946, 129.
 37 Merleau-Ponty 1973, 138f.
 38 "[P]sykoanalyysille latenttia on tiedostamaton, joka on tietoisien elämän alapuolella ja yksilön sisällä; *intrapyykkinen* todellisuus, joka johtaa syvyytensä psykologiaan *vertikaalisessa* ulottuvuudessa. [...] [F]enomenologialle latenttia on tiedostamaton, joka ympäröi tietoista elämää;

- tiedostamaton maailmassa, meidän välisämme, ontologinen teema, joka johtaa syvyytensä psykologiaan *horisontaalisessa* ulottuvuudessa." (Romanyshyn 1977.)
 39 "Oppimisteoria ei olela minkäänlaisia 'tiedostamattomia' syitä vaan ymmärtää neuroottiset oireet puhtaasti opittuina tapoina. Oireiden perustana ei ole neuroosia, ainoastaan oire itse." (Eysenck & Rachmann 1972, 20.)
 40 Merleau-Ponty 1968, 245f.
 41 Plessner 1975.
 42 Artikkelin on julkaistu alun perin teoksessa *Founding Psychoanalysis Phenomenologically. Phenomenological Theory of Subjectivity and the Psychoanalytical Experience*. Toim. Dieter Lohmar & Jagna Brudzinska. Springer, Dordrecht 2012, 69–82.

Kirjallisuus

- Appelfeld, Aharon, *The Story of a Life. A Memoir*. Random House, New York 2009.
 Bernet, Rudolf, Husserls Begriff des Phantasiebewusstseins als Fundierung von Freuds Begriff des Unbewussten. Teoksessa *Grundlinien der Vernunftkritik*. Toim. C. Jamme. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1997, 277–306.
 Binswanger, Ludwig, Freuds Auffassung des Menschen im Lichte der Anthropologie (1936). Teoksessa *Der Mensch in der Psychiatrie*. Neske, Pfullingen 1957.
 Eysenck, Hans J. & Rachmann, Stanley, *Neurosen. Ursachen und Heilmethoden*. Deutscher Verlage der Wissenschaften, Berlin 1972.
 Freud, Sigmund, *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in der Psychoanalyse* (1933). GW Bd. 15. Fischer, Frankfurt 1940.
 Freud, Sigmund, Einige Bemerkungen über den Begriff des Unbewussten in der Psychoanalyse (1912). GW Bd. 8. Fischer, Frankfurt 1943, 429–439.
 Freud, Sigmund, *Erinnern, Wiederholen, Durcharbeiten* (1914). GW Bd. 10. Fischer, Frankfurt 1946, 126–136.
 Freud, Sigmund & Breuer, Josef, *Studien über Hysterie* (1895). GW Bd. 1. Fischer, Frankfurt 1957, 77–312.
 Freud, Sigmund, *Johdatus psykoanalyysiin* (Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1915–1917 & Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. 1933). Suom. Erkki Puranen. Gummerus, Jyväskylä 1981 (1964).
 Freud, Sigmund, *Minä ja "se"* (Das Ich und das Es, 1923). Teoksessa *Johdatus narsismiin ja muita esseitä*. Suom. Mirja Rutanen. Love, Helsinki 1993, 121–168.
 Fuchs, Thomas, Das Gedächtnis des Leibes. *Phänomenologische Forschungen*. Vol. 5, No. 3, 2000, 71–89.
 Fuchs, Thomas, Psychotherapy of the Lived Space. A Phenomenological and Ecological Concept. *American Journal of Psychotherapy*. Vol. 61, No. 4, 2007, 432–439.
 Fuchs, Thomas, The Phenomenology of Body Memory. Teoksessa *Body Memory, Metaphor and Movement*. Toim. S. Koch, T. Fuchs, M. Summa, & C. Müller. John Benjamins, Amsterdam 2012, 9–22.
 Fuchs, Thomas, Embodied Knowledge – Embodied Memory. Teoksessa *Analytic and Continental Philosophy. Methods and Perspectives*. Toim. S. Rinofner-Kreidl & H. Wiltsche. De Gruyter, Berlin 2016, 215–229.
 Graumann, Carl Friedrich, *Grundlagen einer Phänomenologie und Psychologie der Perspektivität*. De Gruyter, Berlin 1960.
 Henry, Michel, *Radikale Lebensphänomenologie. Ausgewählte Studien zur Phänomenologie*. Alber, Freiburg 1992.
 Husserl, Edmund, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch. Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. Nijhoff, Haag 1952.
 Kleist, Heinrich von, *Sämtliche Erzählungen und andere Prosa*. Reclam, Stuttgart 1984.
 Lewin, Kurt, *Principles of Topological Psychology*. McGraw-Hill, New York 1936.
 Merleau-Ponty, Maurice, *Phänomenologie de la perception*. Gallimard, Paris 1945.
 Merleau-Ponty, Maurice, *L'homme et l'adversité*. Teoksessa *Signes*. Gallimard, Paris 1960, 283–308.
 Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of Perception* (Phänomenologie de la perception, 1945). Käänt. Colin Smith. Routledge & Paul Kegan, London 1962.
 Merleau-Ponty, Maurice, *Le visible et l'invisible*. Gallimard, Paris 1964a.
 Merleau-Ponty, Maurice, *The Philosopher and His Shadow*. Teoksessa *Signs* (Signes, 1960). Käänt. A. McClary. Northwestern University Press, Evanston, 1964b, 159–181.
 Merleau-Ponty, Maurice, *The Visible and the Invisible*. Käänt. A. Lingis. Northwestern University Press, Evanston 1968.
 Merleau-Ponty, Maurice, *Les Aventures de la dialectique* (1955). Gallimard, Paris 2000.
 Phillips, James, Merleau-Ponty and Psychoanalysis. Teoksessa *The Oxford Handbook of Philosophy of Psychoanalysis*. Toim. Richard G. T. Gipps & Michael Lacey. Oxford University Press, Oxford 2018, 139–159.
 Plessner, Helmuth, *Die Stufen des Organischen und der Mensch*. De Gruyter, Berlin 1975.
 Romanyshyn, Robert D., Phenomenology and Psychoanalysis. *Psychoanalytic Review*. Vol. 64, No. 2, 1977, 211–223.
 Sartre, Jean-Paul, *Being and Nothingness. An Essay on Phenomenological Ontology* (L'Être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique, 1943). Käänt. H. E. Barnes. Methuen, London 1969 (1958).
 Schacter, Daniel, *Searching for Memory. The Brain, the Mind, and the Past*. Basic, New York 1996.
 Scheler, Max, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Reischl, Darmstadt 1928.
 Stern, Daniel, *Tagebuch eines Babys. Was ein Kind sieht, spürt, fühlt und denkt*. Piper, München 1991.
 Waldenfels, Bernhard, *Bruchlinien der Erfahrung. Phänomenologie – Psychoanalyse – Phänomenotechnik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 2002.